

KAZAKİSTAN GEZİSİ NOTLARI - II

Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU*

Alma-Ata'da ikon, ertesi günü buradan ayrılarak ziyaret edeceğimiz diğer tarihi şehirler ve ören yerleri için programlar yapmıştık. Yolculukla ilgili olarak üç alternatif vardı. Bunlardan biri, uçakla doğrudan doğruya Alma-Ata'dan 1200 km. uzaklıkta bulunan **Kızılorda**'ya gidip oradan diğer şehirleri gezmek. Diğer trenle **Jambul**'a, oradan **Çimkent** ve Kızılorda'ya geçmek. Üçüncüsü de otobüsle Çimkent'e giderek oradan kiralananacak vasıtalarla diğer tarihi ve ören yerlerini gezmektir. Uçakla gidersek varacağımız noktaya kadar hiçbir yeri göremeyecektik. Halbuki kısa süreli de olsa bu bir araştırma-inceleme gezisi olmalıydı. Bu alternatifi benimsememiştik. En iyisi trenle gidip şehirleri ve onları birbirine bağlayan güzergah üzerinde, aradığımız otantik özellikleri görmektir.

Sabah saat 08:30'da öncelikle tren istasyonuna gittik. Bilet almak için gişeye uğradığımızda biletlerin tamamen satılmış olduğunu, yarın ve ertesi günü için de bulunamayacağını öğrendik. Bu olumsuzluk karşısında bizi uzaktan izleyen "ayakçılar" devreye girdi. Bize istediğimiz kadar bilet bulabileceklerini, ancak bunun için 5-6 km. kadar uzaktaki bir seyahat şirketine birlikte gitmemiz gerektiğini ifade ettiler. Kabul ettik. İki araba kiralarak sözü edilen şirkete gittik. Grubun lideri olan genç, elimizdeki pasaportları alarak içeri girdi. Bir hayli vakit geçti. Kazakça bilmediğim için konuştuklarını anlamıyorum, ama bazı şeylerin döndüğünü, hareket ve tavırlardan çıkarmaya çalışıyordum. Tren taşımacılığı bu ülkede çok ucuz ve yaygın olduğundan biletler, burada çeşitli şahıs ve şirketler tarafından çok ucuza Demiryolları İşletmesi'nden alınıyor, sonra da ihtiyacı olanlara karaborsada iki-üç katına satılıyordu. Sonunda biz de karaborsadan bilet almaya razı olduk. Aslında durumu şikayet edecek bir merci de yoktu zaten. Aşağı yukarı üç-dört saat kadar bilet işi konuşuldu. Karaborsadan da bir çıkış yolu bulamıyorduk. Konu, pasaportumuzu alan şahıslarla uzun uzun tartışıldı. Öncelikle üç kişilik bilet bulunabileceği söylendi. Sonra beş kişilik bulunabileceği ifade edildi... Yabancı olduğumuz için bizden üç kat bilet parası isteniyordu. Böylece trenden vazgeçip çaresiz otobüsle gitmeye karar verdik.

---

* Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürü

Pasaportlarımızı alıp oradan ayrıldık. Otobüs şirketlerinin bulunduğu gara geldiğimizde öğleden sonra saat 15:30-16:00'yu buluyordu. Ancak bu garda da hiçbir resmiyet ve düzen yoktu. Arabalar çok garip, kırık-dökük ve her tarafları boyanmış idi. Bunlarda Türkiye'deki otobüs taşımacılığı düzeninin, ciddiyetinin zerresi yoktu. Gene boynumuzu büktük Yol parası pazarlığı yapılırken, çevredeki taksiler gibi kırık-dökük arabalardan biri ile Çimkent'e gitmeye karar verdik...

Biletler alındı. Yaz günü +35°C sıcaklıkta, taşıt olmaktan başka hiçbir konforu olmayan bu otobüslerden birine bindik. Saat 17: 00 gibi hareket ettik. Bizim köy otobüslerini andıran bu taşıtın içerisinde, şöför mahallinin gerisindeki iki koltuk sırası boşaltılarak buraya iki katlı bir ranza yerleştirilmişti. Bu ranzaya yedek şöför veya muavin biniyor, altlı-üstlü yata yata yolculuk sürüyordu. Türkiye'de olsa asla güven duyamayacağımız bu otobüslerle 650 km. uzaklıktaki bir kente gitmemiz mümkün değildi. Ancak bize her şey çok değişik ve otantik geldiği için, ayrı bir zevk ve heyecan veriyordu.

Otobüste muavin olarak; kısa boylu, hafif tombulca bir Kazak kadın çalışıyordu. Durumu önce garipsedik, sonra alıştık. Çünkü bu kadın, işini iyi biliyor, bir erkek gibi davranıyor, otobüsün bozulan aksesuarlarını ve parçalarını tamir ediyor, adeta bu ülkede kadınların erkeklerden çok daha başarılı olduğunu ispat edercesine bir performans ortaya koyuyordu. Gerçekten de bu ülkede kadınların iş verimliliği ve hizmetlerini yadsımak mümkün değildi.

Hareketimizden 5-6 saat geçmişti ki otobüs şöförü mola verdi. Mola verilen yerde, yöreye özgü üç-dört çeşit yemek ve bizim 1 cm. kalınlıktaki tandır ekmeklerimizi hatırlatan ekmeklerle karnımızı doyurduk.

Hareket ederken güzergahımız üzerinde bulunan **Jambul (Talas= Evliya Ata)**'a ne kadar kaldığını sorduğumuzda "gece yarısını biraz geçerek" cevabını aldık.

Ay ışığında ilerlerken yollardaki yeşillikler kaybolmuş, yerini Anadolu bozkırları gibi çıplak araziler almıştı. Çöl esintilerini hatırlatan hafif serin rüzgarın verdiği atmosfer içinde yola devam ederken saat, gece yarısını geçiyordu. Uykunun en tatlı yerinde duran otobüsün yolcuları arasındaki konuşmalardan Jambul'a geldiğimiz anlaşılıyordu. Burada **Karahanlılar** devrinden kalma; XI. yüzyıla tarihlenen, **Ayşe Bibi, Balaci Hatun** ve **Evliya Ata** Türbelerini görmeyi çok arzu etmemize rağmen ortalığın karanlık olması,

türbelerin yerini tam olarak bilmememiz ve otobüsümüzün hemen hareket edecek olması gibi sebepler yüzünden aşağıya bile inmemiştik. Birkaç dakika sonra da otobüsümüz hareket etti. Yine hafif tatlı bir uykuya daldık. Ne kadar gittiğimizi tam olarak kestiremesek de sabahın erken saatlerinde **Çimkent**'e ulaştık.

Çimkent; Siriderya'nın kenarında, tam bir düzlükte kurulmuş, ılıman bir iklime sahip, sıradan bir Anadolu şehri gibiydi. Kazakistan'ın nüfus ve sanayi açısından üçüncü büyük şehri ve eyalet merkezi olan Çimkent'in girişi ile çıkışı arasında yaklaşık 10-12 km. kadar yol katettik. Gene de şehrin merkezini tam olarak göremedik.

Otobüsten indiğimiz yer, şehrin otogarı imiş. Burası, bizdeki köy otobüslerinin hareket ettiği üçüncü sınıf yerlerden biri idi. İndiğimiz yerde gördüğümüz tuvalet; bölmesiz, geçmişte (S.S.C.B döneminde) kadın-erkek karşılıklı oturarak açıkta ihtiyaçlarını giderdikleri bir yer imiş. Günümüzde ise buraya çeşitli bölmeler yapılıyor, ayrıca su da getiriliyordu. Ancak bunlar henüz bitmemiş idi.

Ekibimizdeki üç arkadaş, buradan sonra uğrayacağımız yerler için vasıta aramaya gitmişken ben de valizleri beklemek amacıyla orada dikilmiş ve çevremi bakımda idim. Durduğumuz yer, bir Özbek lokantasının önü imiş. O günkü müşterileri için "Özbek pilavı" hazırlayan iri kıyım bir Özbek, başındaki takkesi ile (Res. 1) soba büyüklüğünde bir maltızı ortaya koymuş, altına parçalanmamış kocaman odunları yakmış, maltızın üstüne de 70-80 kişiye yetecek derecede geniş bir kazan koymuştu. Kazanın içerisine de biraz kuyruk yağı ile tereyağı koyarak bunların üzerine ilave ettiği hafif buruşmuş, iri kıyım havuçları dökmüş ve bunları biraz kızarttıktan sonra onun da üzerine 20-30 kiloluk pirinci boca etmişti.

Tam bu sırada bundan sonra gidceğimiz güzergah için vasıta aramaya ve pazarlık yapmaya giden arkadaşlarımız; Dr. T. PARLAK, Dr. T. MAMİYEV ve P.GEYDEROVA, gülererek geri döndüler ve araba işini hallettiklerini söylediler.

Çimkent, Alma-Ata'nın 650 km. batısında, Aral Gölü'nün güneydoğusunda, ünlü Türk mutasavvıfı Hoca Ahmed YESEVİ'nin doğum yeri olan **Sayram (İsfiçab)**'ın 12 km. doğusundaki önemli merkezlerden biri idi. Stalin zamanında Anadolu ve Kafkaslardan çok sayıda halk buraya sürgün edilirken buradaki Kazaklar da Sibiryaya sürülmüş ve burası böylece kozmopolit insanların yaşadığı bir kent halini almış idi.

Çimkent'ten kuzeybatıya, Aral'ın kuzeydoğusundaki Kızıllarda'ya ulaşmak için daha 500-550 km. yolumuz vardı. Ancak giderken uğrayacağımız tarihi şehirler ve ören yerleri için çiziceğimiz zikzaklar da dikkate alındığında bu mesafe, 600-650 km.'ye çıkıyordu (Çizim 1). Buradan bizi son durağa götürecek olan araba; Alma-Ata'dakilerden daha derli toplu, 45°C'lik çöl sıcağına dayanıklı, Audi marka bir otomobil idi. Şöför de Stalin zamanında Van'dan Kars'a, oradan da Çimkent'e sürülmüş, Anadolu'da akrabaları bulunan bir vatandaş idi.

Çimkent'ten hareket ettikten sonra, çöl içerisinde ip gibi uzayıp giden demiryoluna paralel bir asfalt yolla öncelikle Çimkent'e 150 km. kuzeybatıdaki **Farab (Otrar)**'a uğradık (Res. 2). Büyük Türk bilgini, matematikçi, müzisyen ve filozof olan **Farabi**'nin doğum yeri de olan Otrar (Farab), Ortaçağın büyük ve önemli bir yerleşim merkezi idi.

Cengiz Han'ın fırtına gibi estiği XIII. yüzyılın başlarında **Harzemşahların** elinde bulunan Otrar, Cengiz kuvvetlerine çok direnmiş ve bir türlü teslim olmamıştı. Bunun üzerine artırılan Moğol kuvvetlerine altı aydan fazla direnen Otrar halkı, sonunda dayanamayarak teslim olmuştu. Bu teslimiyetin sonucunda Cengiz Han, Harzemşah hükümdarının gözlerine kurşun döktürerek, halkın da çoğunu katlederek Otrar'ı tahrip ettirmiştir (1219).

XIV. yüzyılda yeniden toparlanan Otrar, bu kez de **Timur** tarafından tahrip edilmiştir. Daha sonraki tarihlerde giderek önemini yitiren **Otrar Kalesi**, bir toprak yığını halinde karşımızda durmaktaydı (Res. 3).

Otrar'a ulaşmak için hayli uzun bir bozkırdan geçmiştik. Bozkırda at ve deve sürüleri ile, onları güden Kazak çobanları ve yoldan gelip geçenlere çadırlarında kımız, kımran (şubat) ve ayran ikram eden Kazaklar (Res. 4), görülmeye değerdi.

Çöl sıcağının ortasında uğradığımız **Otrar (Farabi) Müzesi**; basamaklarla çıkılan, hafif yüksek bir platform üzerine, geniş ve dik meyilli bir çatı kornişi ile dikkat çekiyordu. Oldukça bakımlı, ancak çevrede su olmadığı için bu ihtiyacın tankerlerle giderildiği modern bir yapı idi.

Avlu girişinde; sağda, insutu vaziyette duran dört balbal ile solda, mermer kaide üstünde, yükselen, kübik bir altlığa sahip, Müze'nin adına kurulduğu matematikçi ve filozof El- Farabi'nin büstü, dikkat çekiyordu. Müzenin sol dış duvarında da tunç kabartmalardan çeşitli insan rölyefleri bulunmakta idi (Res. 5).

Müzenin içerisi; prehistorik dönemden etnografyaya, yönetim birimlerinden Kazak çadırı örneğine kadar, özenle düzenlenmişti. Dıştan tek katlı olan bina, içten iki katlı şekilde biçimlendirilmiş ve köşelere gelen kısımlarda, Otrar tarihinden ve Kazak yaşamından kesitler canlandırılmıştı. Müze görevlisi olan Kazak kadını, sempatik tavırlarıyla Müze'nin her yerini görmemizi sağladı ve fotoğraf çekmemize izin verdi.

1930'larda başlatılan Otrar kazıları, günümüze kadar çeşitli aralıklarla devam etmiş, ancak kazı yerleri iyi korunamadığı için, ortaya çıkarılan izler, zamanla harap olmaya yüz tutmuştu. Buradaki kazı yerlerini gördükten ve çeşitli fotoğraflar çektikten sonra **Türkistan**'a yöneldik.

Türkistan'ın en önemli şehri olan **Yesi**'ye varmadan önce, Farab'dan oldukça kısa bir mesafede solumuzda, içerisinde Hoca Ahmet Yesevi'nin hocası olan **Aslan Baba Türbesi** ile çevreye serpiştirilmiş başka türbelerin de yer aldığı, oldukça geniş **eski bir mezarlığa** ulaştık. Yakın yıllarda, mezarlığın yola bakan tarafına, ortada yüksek ve geniş, yanlarda dar ve küçük, iki kapıdan meydana gelen bir giriş yapılmıştı. Bu küçük kapıların devamına da iki küçük hücre eklenmiş, buralar da yöre halkınca türbeyi ziyarete gelenlere, kımız, v.b. soğuk içeceklerin satıldığı birer mekan olarak değerlendirilmişti (Res. 6).

Yöreye özgü pişmiş tuğlalardan örülmüş bu girişten geçtikten sonra sol tarafta, Aslan Baba'nın Türbesi, sağda ilerde bir başka türbe ile, çevrede küçüklü büyüklü çeşitli türbeler bulunmakta idi. Biz öncelikle Aslan Baba'nın Türbesi'ne uğradık.

Aslan Baba Türbesi; kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı olarak yerleştirilmiş, doğuya bakan uzun cephenin ortasında, çatı kornişini aşan sivri kemerli yüksek eyvanı ile dikkat çekmekte idi (Res. 7). Ön cephenin iki yanında payandalarla takviye edilmiş birer kule bulunmakta, bu kulelerden sağdaki minare olarak kullanılmakta, soldakinin ise şerefce kısımları örülü idi. Bu yüksek eyvanın sağında iki oda ile yüksek, ahşap desteklere oturan basık kubbesi ile bir mescit (Res. 8) solda da Aslan Baba'nın iki bölümden oluşan türbesi yer almaktaydı. Zemin seviyesinin yüksek tutulduğu türbede, Aslan Baba'ya ait çok büyük bir lahit bulunmaktaydı. Türbe ve bunun önündeki mekânın üzerleri, hafif sivri, şişkin birer kubbe ile örtülüydü. Aslan Baba'nın türbesini ziyaret etmek üzere, ülkenin uzak-yakın birçok yöresinden gelen insanlar, bu sıcak altında bizim gibi bir mekandan öbür mekana taşınmakta idiler.

XII. yüzyıla ait bu türbe, tamamıyla yöreye özgü tuğlalardan inşa edilmişti. Alt hizada, eyvan ve pencere açıklıkları ile köşe kuleleri cepheye hareketlilik kazandırmakta, üstte ise dikdörtgen kartuşlar ve kabartma çerçevelerden meydana gelen tuğlalar, süsleme unsuru olarak kullanılmıştı.

Aslan Baba Türbesi'ni ve çevresindeki diğer yapıları inceledikten sonra Türkistan'ın merkezi **Yesi**'ye hareket ettik. Adını, büyük Türk mutasavvıfı **Hoca Ahmed Yesevi**'den alan bu şehir; Çimkent'ten 165 km. uzakta, **Kızilkum Çölü**'nün yanında, 80 bin nüfuslu bir yerleşim merkezi olup, kuruluşu V. yüzyıla kadar uzanıyordu. XII. yüzyılda önemli bir inanç ve ticaret merkezi olan Yesi, 1864 yılında da Rus istilasına uğramıştı. İstiladan sonra buraya yerleşen Ruslar çevredeki pek çok yerleşim biriminin adını değiştirdikleri halde Türkistan adını ve Yesi'yi Kazakların aşırı tepkilerinden dolayı değiştirmemişlerdi. Çevrede adet olduğu üzere yöredeki Kazaklar ve Türkler Türkistan'a her uğradıklarında buradan alışveriş yaparak şehrin canlı kalmasını sağlamışlardır.

Yesi'nin önemi, Hoca Ahmed Yesevi ile artmış, Onun ölümünden sonra yaptırılmış olan ilk türbe; XIV. yüzyılda Altınorda Devleti tarafından yağmalanmıştı. Eski türbenin yerine Timur tarafından 1395'te yapılmaya başlanan ve Yesi'nin sembolü olan bugünkü türbe ise, 1405'te Timur'un ölümüne kadar büyük bir kısmı tamamlanmış iken, onun ölümü üzerine ön cephe düzenlemesi ve iki yanda minareleriyle yarım kalmıştı (Res. 9).

Kentin ortasında, çeşitli birimleri ile koca bir külliye oluşturan bu yapılar topluluğunun en anıtsal ögesi, kuşkusuz **türbe** idi. Ancak Orta Asya'da ayakta kalmış en büyük çap ve yüksekliğe sahip olan kubbesi ile bu türbe, geçmişte Ruslar tarafından yapılan çeşitli tarihlerdeki restorasyonlarla orijinal özelliklerini kısmen de olsa kaybetmişti. Türbe son olarak, 1995-2000 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nca restorasyona tabi tutulmuştur. Bu restorasyon sırasında da oldukça dikkat ve özen gösterilmiş, Ruslar tarafından yanlış okunarak literatüre geçirilmiş olan çini yazıları, yeniden okunarak değerlendirilmiş ve anlamlı hale getirilmiştir. Gene Ruslar tarafından yanlış yapılan onarımlarda düzeltilerek bu restorasyon sırasında her bir birimin orijinal hale getirilmesine özel bir dikkat ve itina gösterilmiştir (Res. 10). Çevre düzenlemesi de yapılan türbe, önündeki **Rabia Sultan Türbesi** ve batısındaki **çilehane, zaviye, hamam, mescit** ile, yer aldığı hafif eğimli yamaçta, pek çok birimden meydana geliyordu. Etrafı çevreleyen korgan (korugan) duvarları da son restorasyonda elden geçirilmiştir.

Hoca Ahmed'in türbesini de içine alan bina; tek başına 46.50 x 65.00 m. boyutlarındaki bir alana oturan kütesel bir bütünlük teşkil ediyordu. Güneydoğu cephe ortasında 18.20 m. derinlikteki kocaman bir eyvanın altından geçilerek, ortada 2.45 m. çapında, üzerindeki kabartma yazılar ve motiflerle süslü, altın-gümüş kaplamalı büyük bir **tunç kazan**'ın bulunduğu ana mekana girilmekte idi. Bu kubbeli mekan, yöre halkınca da kutsal sayılıyor, gelinler gelinlik kıyafetleriyle burayı ziyaret ediyorlardı. Bu mekanın üzerini örten; 18.50 m. çapında ve 37.50 m. yüksekliğindeki yüksek kasnaklı kubbe, dıştan, mavi-lacivert çinilerle süslü idi. Kubbeli orta mekânın kuzeybatısında ve giriş eksenini üzerindeki çini kaplamalı, dilimli ve yivli kubbeyle örtülü Hoca Ahmed'in asıl türbe mekanının muhteşem kapısı, dikkat çekmekte idi. Kubbeli mekan ile türbenin arasında, batıda mescit, kuzeydoğu köşede de büyük **Aksaray** denilen mekan bulunuyordu. Diğer kısımlar **kütüphane**, **mutfak**, **kuyuhane** ve orta alanın yanlarında iki katlı hücrelerden meydana gelen toplam **35 hücre** ve **birimden** ibaretti. Dış yüzeyler; lacivert, sarı, mavi, yeşil renkte sırlı tuğlalarla dekore edilmişti. Cephenin iki yanındaki minareler de sırlı tuğladan örülmüş olup Timur'un 1405 Şubatı'nda Otrar'da ölümü üzerine yarım kalmıştı. Bu cephe, sonraları kalan şekli ile tamamlanmaya çalışılmışsa da minare gövdelerinin üst bölümü, şerefeler ve petek kısmı yapılmadan öylece bırakılmıştır. Günümüzde yapılan çevre düzenlenmesi sonucu, külliye'nin önündeki geniş alanda, nefis bir **gül bahçesi** oluşturulmuştur.

Türkistan'daki bu külliye'yi ziyaret ettikten ve inceledikten sonra, yine çöl sıcaklığında serabı takip ederek Kızılorda'ya doğru yolumuza koyulduk. Yesi'yi henüz terketmemiştik ki yolumuzun sağında konumlandırılmış; yönetimi Kazak-Türk bilim adamlarınca üstlenilmiş, **Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi**ni de ziyaret ettik. Üniversite birimlerinin yerleşiminde, binaların iç düzenlenmesi ve dekorasyonda, Türkiye'nin katkıları kendini derhal belli ediyor, böylece kendimizi herhangi bir Anadolu Üniversitesinde zannediyorduk. Kazakistan'ın bağımsızlığını takip eden yıllarda, T.C. Bakanlar Kurulu Kararı ile 1993'te kurulmuş olan bu Üniversite, kısa sürede yerli-yabancı ve çok sayıda Türk vatandaşı öğrenciler tarafından da tercih edilmiş ve öğrenci sayısı hızla artmıştı. Üniversitenin tatilde olduğu zamana rastlayan ziyaretimiz, birimlerin kapalı olması sebebi ile kısa sürmüştür.

Yesi'den 30-35 km. kadar kuzeybatı yönünde ilerlemiştik ki yine Siriderya'nın sol sahilinde kurulmuş, güzergaha 3km. mesafedeki tarihi **Sauran (Savran)** şehri harabelerinden geçtik. Kazakların 1997 yılında yaptıkları

kazılarda XII-XVIII. yüzyıllara kadar aktif olarak tarihledikleri bu şehrin çevresi, kerpiçten 6-7 m. yükseklikte sur duvarları (korgan) ile çevrilmişti. Yuvarlağa yakın olan sur duvarları arasındaki en uzak mesafe 800 m., en yakın mesafe de 500 m.'yi buluyordu. Surlar dıştan, ayrıca bir hendekle çevrilmişti (Res. 11).

Eski Sauran harabelerinin 15km. kadar yakınına kurulan bugünkü **Janakorgan** ilçesi Karatav (Karadağ)' ın eteğindeki vadiye hakim bir yerleşim merkezidir. Kurulduğu yerden batıya doğru meyilli bir şekilde Siriderya'nın kıyısındaki verimli topraklara ulaşılmaktadır. **Sığanak, Kırözkent, Akkorgan** ve **Sauran** gibi tarihi şehirlerin kalıntıları da bugünkü Janakorgan ilçesi sınırları içerisinde (Res. 12). Janakorgan'ın kurulduğu yerde XVI.-XVIII. yüzyıllarda **Dinkorgan (Şebkorgan)** olarak adlandırılan yerleşim merkezleri de bulunmaktaydı. XIX. yüzyıldan itibaren burası Janakorgan olarak adlandırılmıştır.

Tarihi Sauran şehrini müteakiben güzergahımız üzerinde yer alan **Akkorgan, Horasan ve Kırözkent (Oğuzkent)** gibi tarihi şehir kalıntılarının önünden geçtik.

Siriderya Nehri'nin orta bölümlerinde, terkedilmiş eski **Sığnak (Sığanak=Sunak) Şehri**'nin etrafını çevreleyen korugan'a ulaştık. Yanındaki **Sunak-Ata Türbesi** ile türbedardan başka kimsenin bulunmadığı bu tarihi yerleşim yeri, hafif engebeli arazinin ortasında kocaman bir yığıntı gibi durmaktaydı (Res. 13). **Şiyeli** kasabasına 16 km. mesafedeki Sığnak Şehri'nin çevresi, geçmişte beş kenarlı bir sur duvarı ile çevrili imiş. Günümüzde yer yer bu duvarlardan kalan taş, pişmiş tuğla ve kerpiç izleri belli olmakta, bunların kare şeklinde ve Selçuklu tarzında oldukları dikkati çekmektedir. Etrafı tel örgü ile çevrili bulunan bu koruganı çevreleyen sur duvarları arasındaki en uzak mesafe; 320 m., en yakın mesafe de 175 m. idi.

Öncelikle 2.30 m. uzunluktaki Sunak-Ata (Hüsameddin Şın-Ata) mezarını ve bunun üzerine oturtulmuş dört duvar üzerine ortası şişkin kubbeli türbe yapısını ziyaret ettikten sonra, koruganı incelemek üzere kalan zamanı değerlendirdik. Yakın yıllarda restore edilmiş olan türbeye, ön cephenin ortasında, geniş açıklıklı ve basık kemerli bir kapı ile girilmektedir (Res. 14). Son restorasyonda cephenin orijinalitesi ve içerdeki özellikler nisbten bozulmuş, mezarın çevresindeki eski taş sanduka kaldırılarak, günümüz mermeri ile yeni bir sanduka yapılmıştır.

Bu incelemeyi takiben Sunak-Ata'nın türbedarı, bizi korugana götürdü. Eski şehri çevreleyen surların üzerinde yürürken hafif kabuk bağlamış toprağa ayağımızı bastığımızda, kabukların "küt" diye hafifçe kırıldığını ve altından ham tozun fişkırdığını gördük. Sebebini sorduğumuzda: "Baykonur Üssü'ne yakın olan bu yerlerde, füze denemeleri sırasında etrafa yayılan radyasyonlu partiküllerin, yörede 400 km. çapında bir araziye kirleterek toprak üzerinde bu tabakalaşmayı meydana getirdiği" cevabını aldık. Peki, bunlar çeşitli hastalıklara yol açmıyor mu? diye sorduğumuzda da, mezarın bekçisi kollarını sıyırarak: "Bakın ellerime, şu siyah benekler bu kötü havadan etkilenecek bizi bu hale getirdi. Tabii ki bu, kansere çıkarılan bir davetiyedir" dedi. Rusların bu konuda halk sağlığını ve çevre kirliliğini hiç dikkate almadıklarını ve pek düşünmeden bu Üss'te yapılan füze denemelerini sıklaştırdıklarını ifade etti.

Tarihi Sığanak şehri geçmişte, sözünü ettiğimiz yüksek bir koruganla çevrili imiş. Ayrıca türbenin yanında bulunan mescidin 1930 yılına kadar ayakta olan tuğlaları, daha önceleri Ruslar ve Kazaklar tarafından yörenin kutsal olduğuna inanılmasından dolayı bir tanesi bile sökülmemiş iken Stalin'in bu tarihte buraya yerleştirdiği Koreli'ler tarafından sökülerek ev yapımında kullanılmıştı.

1867 yılından beri Sığanak üzerine, Rus ve Kazak bilim adamları tarafından birçok araştırma yapılmıştır. Tarihi bilgilere göre burası, **İpek Yolu** üzerinde bulunmakta ve VIII.-XII. yüzyıllarda Oğuz-Kıpçak kavimlerine başkentlik yapmış önemli bir merkez idi. Çevresinde birçok sulama kanalı bulunduğu gibi, ayrıca kenti korumak amacıyla da bunun çevresine genişçe bir su kanalı açılmıştı. Böylece çevresi bağ ve bahçelik hale getirilmiş olan Sığanak'ta, başta ipek olmak üzere çeşitli ticari mallar getirilip satılmakta idi. O tarihlerde "Kıpçak bozkırlarının kapısı" diye anılan bu şehir, Kıpçak Hanlarının da toplantı merkezi olmuş, XIII. yüzyılın başlarında Kıpçaklarla Harzemşahlar arasındaki savaşta tahrip olmuş, daha sonra da Moğolların eline geçmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Moğol Hanlıkları elinde bulunan Sığanak, daha sonra Kazak Hanları tarafından ele geçirilerek bu devletin ilk başkenti olmuş ve yeniden önem kazanmıştır.

Tarihi kayıtlara göre burada bir darphane kurdurulmuş, iki yıl önceki yüzey (2000) araştırmalarında bile o dönemden kalma, çeşitli boyutta altın, gümüş, bakır sikkeler bulunmuş ve bunlar Kızılorda Devlet Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'ne gönderilmiş ve orada saklanmaktadır. Daha önceden bulunanlar da St. Petersburg Ermitaj Müzesi'nde teşhir edilmektedir. İlginç bir

tesadüfle biz de burayı gezerken eski bir çini fırın kalıntısına rastladık. Fırın'ın yakınında da yine XIII.-XIV. yüzyıllara ait çürümüş dokuma parçaları bulunmaktaydı.

Gerek şhrin tarihi önemi, gerekse ortaya çıkan buluntular, burada sistemli kazıların yapılmasını gerekli kılmıştır.

Tarihi Sığanak (Sunak) şehri'ni geride bırakarak, Kızılorda'ya doğru ilerledik. Burada asırlardır bölgeye hayat vermiş olan Siriderya Nehri, solumuzda derinden akarak, yolumuza bir yaklaşıyor bir uzaklaşıyordu.

Güzergahımız üzerindeki **Okçu Ata Mezarlığı**, Kızılorda'ya bağlı **Şiyeli** (Mustafa ŞOKAY'ın doğduğu şehir) kasabası yakınında idi. Okçu Ata mezarlığı; yöredeki her mezarın üzerine tuğladan, dört duvar üzerine, ortası şişkin ve sivri kubbeleriyle dikkat çeken çok sayıda türbeden meydana geliyordu (Res. 15). Öyle ki günümüzde bile, yörede, aile fertleri için böyle türbe binaları inşa etmek gelenek olarak sürdürülmektedir. Mezarlığın yakınındaki Şiyeli kasabası, geniş bir alana yayılmış, iki-üç katı geçmeyen evlerden meydana gelen, yaklaşık 45-50 bin nüfusa sahip bir kent idi. Yörede, eski Oğuz-Kıpçak dönemlerine ait **Bestam** ve **Nansay** gibi yerleşim merkezleri de bulunmaktaydı. Buradaki **Okçu Ata** ve **Evliya Asan Ata** gibi türbeler dikkat çekicidir. Bu türbelerin ön cepheleri, düz, kalkan duvar olarak yükselmekte, orta ekseninde ise giriş kapıları bulunmakta idi.

Yol üzerindeki küçük yerleşim merkezleri, bunların yakınında yine her biri birer türbe mekanı haline getirilmiş mezarlıklar bulunuyordu. Bu yerleşim merkezlerinde yörede kutsal sayılan bükküt (hüma) kuşu ve dağ keçisi heykelleri anıtlştırılmış durumda idi (Res. 16). Bunları da geçtikten sonra kuzeybatıda uğrayacağımız son şehre ulaşmıştık. **Kızılorda...**

Kızılorda, Siriderya'nın kıyısında kurulmuş yeni bir kent olup, yöredeki bir çok birimin cyalet merkezi idi. Daha şehre girerken çölün etkisi kendini belli ediyor, sağımızda daha önce gördüğümüz türbe-mezarları andıran bir mezarlık dikkati çekiyordu. Burasının Kızılorda halk mezarlığı olduğu söyleniyordu (Res. 17).

Kızılorda, bu yöredeki tarihi **Akmescit** şehrinin yerine, ya da yakınına kurulmuştu. Kazak tarihçi T.Konıratbayev'in tesbitlerine göre bu yöreye, üç kez şehir kurulmuş ve bu şhirlerin etrafı da korugan (sur) larla çevrili imiş. Ancak bu şehirlerin, bugünkü Kızılorda'nın neresinde ya da ne kadar uzağında olduğu tam anlaşılamamış.

Bugünkü Kızılorda, ızgara düzeni geniş caddelerle, modernleşme çabalarını sürdüren 300 bin nüfuslu bir eyalet merkezidir. Rusların nüfus yoğunluğu burada da azdır. Halkın çoğu Kazak olup, erkeklerin çoğu 1916 yılında Rusların 19-43 yaş arasındakileri askere almak istemeleri üzerine çıkan Kazak isyanında öldürülmüş, bir kısmı da 1929 yılında göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesine karşı çıktıkları için yine Ruslar tarafından katledilmişlerdir. Kafkasya'dan ve Fedarasyonun çeşitli yörelerinden sürgün edilenlerle birlikte buradaki erkek nüfusun, kadın nüfusa oranla çok azaldığı ifade edilmiştir.

Uzun bir caddenin sonunda bulunan **Korkut Ata Anıtı**, Kızılorda'daki en önemli anıtlardan biridir (Res. 18). Yüksek kaide üzerindeki anıtın hemen yanından geçen Siriderya Nehri, Kızılorda'ya ve çevresine hayat vermektedir. 300 km. kadar yakındaki Baykonur Üssü'nün yaydığı radyasyon, burada özellikle ağaçlarda büyük etkisini göstermiştir. Temmuz ayının ilk yarısında bile ağaç yapraklarının ortalarından ikiye ayrıldığı, çizgi biçiminde beneklerle yaprakların sararıp 1/3' lük ya da 1/2' lük kısımlarını kaybettiklerini üzülererek gördük.

Tüm Kazakistan'da olduğu gibi Kızılorda'da da modernleşme çabaları, Batıya entegrasyonla ilgili faaliyetler, genellikle ticari mallarda görülmekte idi. Özellikle Türkiye'den giden ticaret ve iş adamlarının faaliyetleri, burada da açıkça kendini belli ediyordu. Ayrıca burada, eskiden Kızılorda'ya ayakkabı üreten bir fabrika, günümüzde İstanbul'daki Türkiye Kazakları ile Gaziantep'li iş adamları tarafından işletilmektedir.

2001 Mayıs ayında, Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi tarafından düzenlenen **A. Margulan Uluslararası Sempozyumu**'na davet edildiğim halde idari nedenlerle gidememiştim. Bu üç günlük Kızılorda ziyareti sırasında bu utancımızı da telafi etmek imkanı buldum. Üniversitenin Rektör Yardımcısı, Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Enstitüsü Müdürü, daha önceki sempozyumda sunmak istediğim bildiriye şimdi konferans olarak sunmamı teklif ettiler. Aslında bu konuda ben de hazırlıklı ve istekli idim. Temmuz sıcağında önceden hazırlanmış karanlık salonda slaytların eşliğinde "Eski Kazak-Türk Sanatı ile Anadolu-Türk Sanatı Arasındaki İlişkiler ve Bunların Anadolu'ya Yansımaları" konulu bir konferans verdim. Katılımcıların 35-40 kişiyi geçmemesine rağmen, bu konferansın etkisi büyük oldu. Uluslararası Sempozyumdan beri sakladıkları katılım hediyelerini, Rektörlük adına takdim eden Rektör Yardımcısı Prof. Dr. T. KENŞİNSAY'ın memnuniyeti, gözlerinden okunuyordu.

Konferansı müteakiben dostumuz Dr. T. PARLAK'ın Türkiye Cumhuriyeti (TİKA) ile Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki anlaşma gereğince burada yürüttüğü "Aral Bölgesi Kazak-Türk Halıçılığı Projesi'nin uygulandığı yere gittik. Burada da bizi tatlı bir sürpriz bekliyordu. Zira iki buçuk yıldır bu projenin yürütücüsü olan T.PARLAK burada çalışan 70-80 dokuyucuya Türkçe öğretmenin yanında İstiklâl Marşı, çeşitli şiirler ve Türk kültürü ile ilgili temel konularda bilgiler vermişti. Bunun semeresi de şimdi ortaya çıkıyordu. Dokuyucu ve öğreticiler bir salonda toplanmışlar, bizim gelişimimizle birlikte burada coşkulu bir ortam oluşmuştu. Takdim, tanışma faslından sonra çeşitli konuşmalar yapıldı. Benden de Türk Yükseköğretimi hakkında bir seminer vermem istendi. Bir başka salonda da bu konuda da bilgiler verdim.

Sıra onların dokudukları halılara gelmişti. Atölyeleri tek tek dolaştık. Gerçekten de bu halılar, kalite yönünden bizim **Hereke** halılarını esas almış, motif yönünden de eski-yeni tüm Kazak örneklerini içeriyordu. Dokuyucular arasında Kızılorda Devlet Üniversitesi bünyesinde Dr. T. PARLAK'ın kurduğu "Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü" bünyesinde oluşturulan Kazak Halıları Anabilim Dalı öğrencileri ile Türkoloji Bölümü öğrencileri de bulunmakta idi. Aynı Üniversitenin kadrosunda bulunan Adem SAĞLAM adındaki Türk öğrenci de konuşmalarımı Kazakça'ya tercüme ediyordu. Kendisine müteşekkirim. Burada benim için sürpriz olan bir husus da çok kısa bir süre içinde portremi 40 x 60 cm. boyutlarında bir halıya dokuyarak bana hediye etmiş olmalarıydı. Fakülte ve diğer birimleri gezerken dikkatimi çeken bir hususu da anmadan geçemeyeceğim. Üniversitenin yaz tatilinde olması dolayısıyla çeşitli birimlerin tamir ve tadilat işlerini, demir doğramadan sıvaya, onarımlardan duvar örmeye kadar bütün işleri, bayanların yapıyor olmasıydı. Sovyetler döneminde, kadınların her türlü ağır işte çalıştırılabilecek şekilde yetiştirilmeleri ve bunları da içlerine gayet rahatlıkla sindirebilmiş olmaları, bizim için hayret edilecek bir husustu. Kaldı ki burada, yukarıda da belirttiğim gibi kadın nüfusu, erkek nüfustan çok fazla idi.

Kızılorda'da kaldığımız diğer günleri de dolu dolu değerlendirdik. Ekibimizdeki Arkeolog Dr. T. MAMİYEV, buradaki Üniversitenin kadrosunda bulunan ve tarihi **Cend** şehrinin yakınındaki **Kazalı** İlçesinde doğmuş bir Kazak Türk'ü idi. T. MAMİYEV, son yıllarda Aral Gölü'nün sularının çekilmesiyle, açıkta kalan arazide yaptığı kazılarda tarihi **Kerderi Şehri** ve buna ait bir türbeyi de ortaya çıkarıyordu. T. MAMİYEV'in T. PARLAK ile birlikte oluşturdukları Üniversitedeki Arkeoloji laboratuvarında, buradan

çıkarılan objeleri inceleme fırsatı bulduk. Bu laboratuarda ayrıca daha önceleri Sırganak Koruganı'nda bulunan altın ve bakır sikkeler de teşhir edilmekte idi. Bunlarla ilgili olarak da bazı ortak değerlendirmelerde bulunduktan sonra incelemelerimiz tamamlanmış oldu. Ancak bu araştırma ve inceleme gezimizde fazla vaktimiz olmadığından Dr. T. MAMİYEV'in Aral Gölü tabanında ortaya çıkarmış olduğu Kerderi Şehri'ne **Cend'e** ve **Jankent** (Yenikent)'e gitmek kismet olmadı. Yöredeki Üniversiteye adını veren ve Kızılorda'dan 250 km. kadar batıdaki **Korkut Ata Mezarlığı** ile onun sembolik anıtına da gidemedik. Ancak görüliyordu ki gerek Kazakistan'da gerekse Üniversitede en büyük sıkıntı bütçe darlığı idi.

Ertesi gün, Türkiye'ye dönmek üzere Kızılorda'dan Alma-Ata'ya gitmem gerekiyordu. Bu defa yolculuğu uçakla yapacaktım. Bilet almak için ben acele ederken, çevremdekilerin içten içe bana güldüklerini gördüm. Niye güldüklerini sorduğumda; burada öyle uzun boylu rezervasyona gerek olmadığını, uçağın sıradan ve basit "Çesna tipi" bir uçak olup 20-25 kişi ile, saatinde kalktığını ifade ettiler.

Havaalanına hareket ettiğimizde, yine o kırık-dökük taksilerden üçünü kiraladık. Benim bindiğim araba bir müddet gittikten sonra yolda teklemeye başladı. Şöför arasına iniyor, kabloları sıkıştırıyor, tekrar biniyor, 200-300 m. gittikten sonra, araba yine teklemeye başlıyordu. Uçağın hareketine çok az bir zaman kala 6-7 km.'lik yolu güç bela katederek uçağa yetişebildik Beni uğurlamaya gelen 10-12 kişiden başka, halı projesinde çalışan Kazak kızlarından 15-16 kişilik bir ekip daha havaalanında bekliyordu. Ellerindeki mahalli adı "dombura" olan bir küçük tambura ile çeşitli kitap ve hediyelerle bekleyen bu dost yüzler ile vedalaşarak rezervasyona yöneldim. Birkaç dakika sonra da gümrükten geçerek uçağa bindik. Uçak, Çesna tipi, küçük ve konfordan yoksun, iki kanadının altında saklanan çapraz ayaklarıyla fazla güven vermiyordu. Koltuk numarası falan bulunmayan bu taşıt içerisinde, isteyen istediği yere oturuyor, küçücük pencerelerinden, çevremizdeki çölü ve bunun içerisinde kıvrıla kıvrıla akan Siriderya'yı, yukardan daha rahat görebiliyorduk.

Tam kalkış saatinde, uçağın havalanacağı yönden, toz-duman bir fırtına yaklaştığını gördük. Kaptan, uçağın burnunu bu rüzgara doğru vererek hızla yükseldi. Biz içerde, uçağın ayakları üzerine bir sağa bir sola yalpa yapması nedeniyle hem korktuk, hem heyecanlandık. Önce deprem oluyor sandık. Ancak uçak yükseldikten sonra rahatlayabildik. Sonradan anlaşıldı ki, Ruslar uzaya

Baykonur Üssü'nden yine büyük bir füze fırlatmışlardı. Füzenin çevrede meydana getirdiği fırtına müthişti. Kızılorda'luların bunlara alışık oldukları anlaşılıyordu.

İki buçuk saatlik yolculuktan sonra Alma-Ata Havaalanı'nda idik. Alanda beni bekleyen dostlarla şehir merkezine gidip, gece olmasını bekledik.

Türkiye'ye hareket edecek olan T.H.Y. uçağı, buradan yerel saatle 04:00'te kalkacaktı. Saat 01.00 dolaylarında havaalanının yolunu tekrar tuttuk. Yarım saat sonra Alma-Ata Havaalanı'na ulaştık. Saat 02:00'den itibaren gümrük işlemleri için ayrılarak dostlarla vedalaştım. Rezervasyon yapılırken Kazakistan'da iş yapan üç-dört Türk vatandaşı ile karşılaştık. Gümrükten geçmek pek kolay olmadı. Omuzlarında birer, ikişer yıldız bulunan Kazak polisleri, yolculara olanca zorluk çıkarıyorlardı. Cebimde deklare ettiğim dolardan biraz fazlaca çıkınca, beni 20 dakika bekletip, eksik bildirilen 20 doların hesabını sordular.

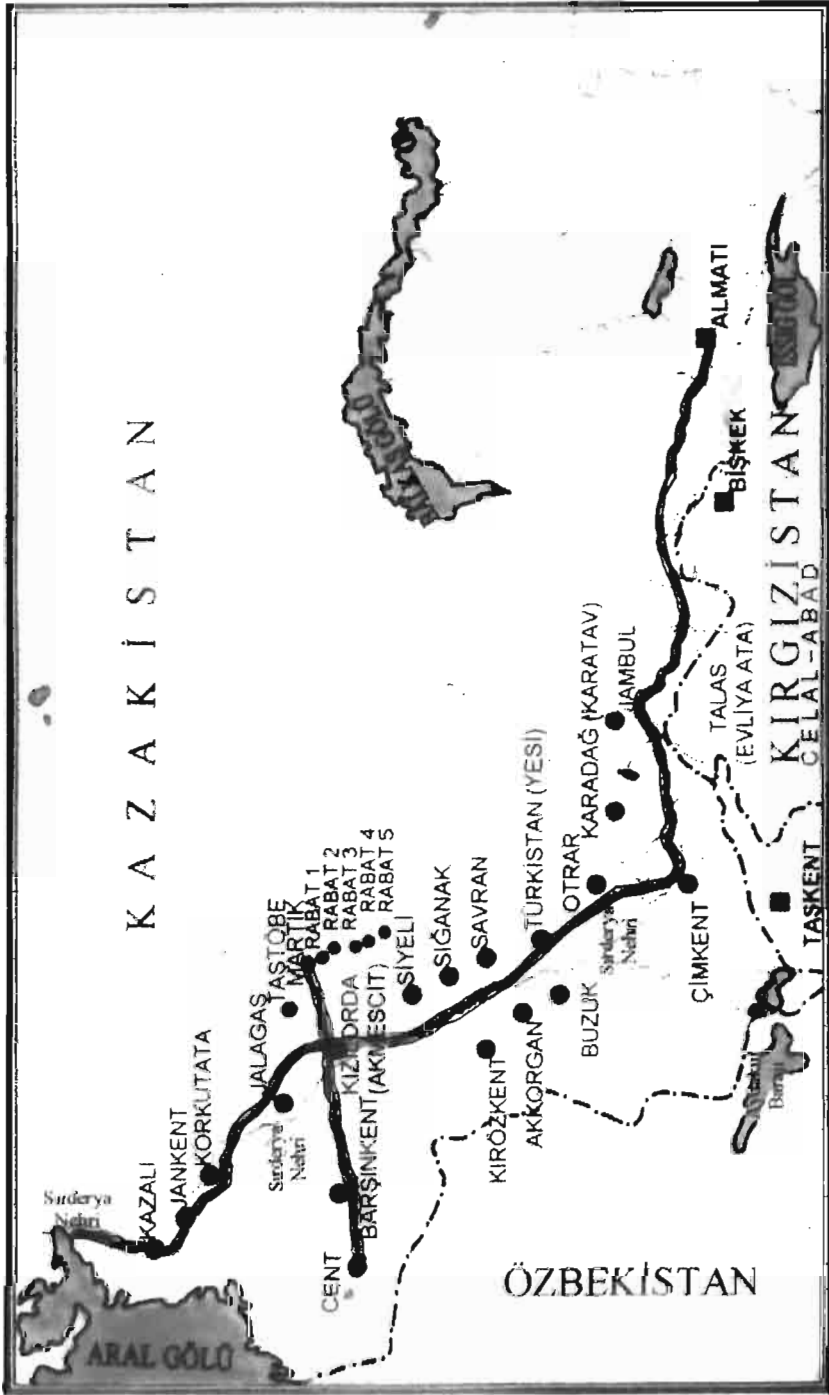
Nihayet, saat 04.00 yerine 05.00'te uçağı binip hareket edebildik.

Türkiye ye dönerken güneşin doğduğu yer arkamızda kaldığı için, sabahın süresi gittikçe uzuyor, Güneşin doğuşu geciktikçe de yolculuk ve gökyüzü daha esrarlı bir hale dönüşüyordu.

Türkiye saati ile 08:00 de Yeşilköy Atatürk Havaalanı'nda idik. Eşyaları almak için gümrüğe gittiğimde, teslim edilen eşyalar arasında fotoğraf makinam ile onun parçaları (geniş açılı, teleobjektif, flaş, v.b.) yoktu...

BİBLİYOGRAFYA

- ASLANAPA, O., Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri, Ankara 1996.
- BAİPAKOV, K.M., "Gorodişe Savran", PİKK, Vip, Alma-Ata 1989.
- BAİPAKOV, K.M.-ERZAKOVİÇ, L.B., Drevniya Goroda Kazakhstana, Almatı 1971.
- ÇORUHLU, Y., "Kazakistan Sanat Tarihi İnceleme Seyahati", Tarih ve Medeniyet, İstanbul 1998, S.63, s. 66-74.
- EBİLASOV, E., Sığanak, Alma-Ata 1991.
- ESİN, E., "Ahmed Yesevi Külliyesi" mad., TDVİA, C. 2, s. 162-163.
- ESİN, E., Türkistan Seyahatnamesi, Ankara 1959.
- GROMLEK, L.-WİLBER, D., The Timurid Architecture, Vol.2, Princeton 1988.
- HANOĞLU, M., "Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'nin Bugünkü Durumu, Öncelikleri, Öneriler", X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1993, s. 55-62.
- KAŞIKÇI, N. - YILMAZ, H., Tanrıdağları'ndan Malazgirt'e, Ankara 1998.
- KONIRATBAYEV, T., Yertedeki Eskertkişter, Almatı 1969.
- NURMUHAMMEDOĞLU, N.B., (Türkçeleştiren H. Bice), Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Ankara 1991.
- PARLAK, T., Sir-Derya'daki Oğuzlar ve Şehir Kalıntıları (Bastılmamış Notlar).
- RAMAZANOĞLU, G., Orta Asya'da Türk Mimarisi, Ankara 1998.
- SARAY, M., "Çimkent" mad., TDVİA, C.8, s. 318.
- TOGAN, Z.V., Bugünkü Türk İli, Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981.
- TOLSTOV, S.P., Along the Ancient Deltas of the Oxus and Yaxartes (Eski Amuderya ve Sırderya Havzaları Boyunca), Moskova 1962.
- TUNÇER, O.C., "Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Türk Sanatındaki Yeri ve Restorasyon Problemleri", X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1993, s. 39-54.
- TÜRKİSTAN'IN PİRİ HOCA AHMED YESEVİ KÜLLİYESİ, (TİKA yayını), Ankara 2000.

Çizim 1 - KAZAKİSTAN'DAKİ GÜZERGAH ÜZERİNDEKİ TARİHİ ÖREN YERLERİ VE ŞEHİRLER

Resim 1 : Çimkent'te Özbek pilavı pişiren bir lokantacı.

Resim 2 : Otrar (Farab) a girerken (I. Mamiyev, H.Gündoğdu, P.Geyderova)

Resim 3 : Otrar kazı alanından bir görünüm.

Resim 4 : Otrar-Kızılorda arası bir kazak çadırı ve cöbanlar.

Resim 5 : Farabi Müzesi (Solda Farabi'nin büstü, sağda balballar)

Resim 6 : Türkistan'da bir mezarlık ve türbeler.

Resim 7 : Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi'nin hocası Arslan Baba Türbe-Zaviyesi.

Resim 8 : Arslan Baba Türbe-Zaviyesinden mescidin içi.

Resim 9 : Yesi'deki Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi ve önü (Sağda korugan, solda Begüm Sultan Türbesi).

Resim 10 : Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi batı cephesi.

Resim 11 : Savran Koruganı'nda bir inceleme (T. Parlak'tan).

Resim 12 : Janakorgan'da bir dağ keçisi heykeli (T. Parlak'tan)

Resim 13 : Sığanak Koruganı'nda yaptığımız incelemeden bir görüntü.

Resim 14 : Sığanak Koruganı yanındaki Sunak Ata Türbesi.

Resim 15 : Kızılorda'ya bağlı Şiyeli yakınlarındaki Okcu Baba Mezarlığı.

Resim 16 : Şiyeli Avdanı'nda yörede kutsal sayılan Bürküt (Hüma) kuşu heykeli (T. Parlak'tan)

Resim 17 : Kızılıorda girişindeki şehir mezarlığı.

Resim 18 : Kızılıorda'da Siriderya Nehri kıyısındaki Korkut Ata Anıtı.